

זה המיתוס: חקלאינו ירדו לעבד את שדותיהם, וחיילים
סורים פתחו עליהם באש ללא סיבה | ילדינו רצו לשחק
בשלווה, והפגזות מהרמה הסורית הבריחו אותם למקלטים |
וזו המציאות: ישראל לא רק ספגה, היא גם יזמה פרובוקציות
– צה"ל שלח חברי קיבוצים לחרוש שטחים חסרי ערך
חקלאי, כדי שהסורים יירו עליהם ויספקו תירוץ לתגובה
בעוצמה גדולה פי כמה | כדאי לדעת את החומה, כי אובמה
רק התחיל בעניין הפלסטיני. בקרוב הוא יגיע גם לגולן

בשיפולי המצוק הדרומי של רמת הגולן, בין חורבותיו הנטושות של הכפר-מוצב הסורי תאופיק, ניצב צריח של טנק פנצ'ר ישראלי. הקנה החלוד מופנה מערבה, לעבר הכנרת וקיבוץ צי חופה המזרחי – מעגן, תל-קציר,

האון, עין-גב. היישובים ושדותיהם פרושים אל מול התצ' פית המרהיבה כאילו היו מונחים על כף היד ממש. עמדת הירי הוו הונצחה בתמונה מפורסמת מיד עם כיבוש הרמה ונותרה כאן עד היום, בין קוצים וסלעי בזלת. אנדרטה אותנטית, דוממת, לכאורה דימוי קולע להוויה ביטחונית בלתי נסבלת ששרדה פה עד 10 ביוני 1967.

המצאות, כדרכה, מורכבת יותר. חבר האון, ירח פארן, מספר כי "צה"ל ירה על הצריח הזה ופגע בו שוב ושוב. בכל פעם, למחרת היו הסורים מציבים אותו מחדש על האבנים, כאילו כלום. הם השתמשו בו כמטרת רמה, ואת הירי עשו מקנים אחרים במוצב".

הפנצ'ר כמובן לא חשוב. מה שחשוב הוא הפער הגדול בין המיתוס והזיכרון הלאומי לבין מה שבאמת התרחש בגבול ישראל-סוריה בשנים שקדמו לכיבוש רמת הגולן, לקראת סוף מלחמת ששת הימים. מחקרים שנכתבו על הנושא לא חילחלו לתודעת הציבור. חלק מהאמת שנחש' פה בהם הוא שישראל הצעירה סירבה לקבל את הסטטוס-קוו שכפו עליה הסכמי שביתת הנשק, והעדיפה לא פעם לחמם את גזרת הגבול.

אבל בראייה הישראלית הסורים היו ונשארו מאז הדי' מון הגדול, אויבים מרים שפעלו מתוך שנאה תהומית למ' דינה הצעירה ולאורחיה. "הרמה הסורית" נחקקה בתורעה כבמה שממנה ירו הסורים על תושבי עמק הירדן ועמק

החולה ללא הפסקה. כיבושה, לפיכך, נחשב למהלך אסטר' רטגי בלתי נמנע. סמל לגבורה של אותה תקופה היה חבר תל-קציר, רב כהן (דומבה), שזכה יחד עם עמיתו למשק מנחם ארגון (מנחמקה) בצל"ש הרמטכ"ל "על גילוי אומץ לב ודבקות במטרה, בבצעו חריש תחת אש אויב יעילה בני' חיתות קרקעית מוחלטת". כנהוג, מפורט בעיטור "תיאור המעשה: ביום 1 נוב' 1961, בשעות אחד הצהריים, בשעת ביצוע חריש (באדמות תל-קציר), נפתחה אש סורית לע' ברו ולעבר חברו. למרות האש היעילה, שנמשכה לסי' רוגין קרוב לשעתיים וחצי, המשיכו החורשים בעבודתם, עד שסיימו את כל החלקה. על מעשה זה הוענק לו צל"ש הרמטכ"ל. צבי צור, רב אלוף, ראש המטה הכללי".

איך זיכה חריש בשדה בצל"ש הרמטכ"ל? "שירותי בנח"ל והגנתי עם הגרעין שלי לקיבוץ בתחילת אותה שנה", שיחזר השבוע דומבה. "הייתי בוגר כדורי, אז נח' שבתי לטרקטוריסט מומחה ושיבצו אותי בפלחה. היו לנו בעיות כוח אדם, ולא תמיד הצלחנו לעבד את כל השדות, אבל בשלב מסוים התעורר צורך פוליטי לעבד חלקה קטנה כזו בשטח המפורז, שנקראה 'המשולשים'.

"מפקד הגזרה כינס אותנו בחדר האוכל והסביר: 'אנחנו מעוניינים לקבוע עובדות בשטח, וברור לנו שתהיה תגור' בה סורית. מישו מכם מוכן לבצע את העבודה?'. השתרר שקט, עד שפתאום אמרתי: 'אני יורד'. ואז מנחמקה המוס' כניק קפץ ואמר: 'אם אתה בא, אני הולך איתך'".

אחרי כמה ימים הוכרזה במשק כוננות. הילדים והנשים הורדו למקלטים. טנקים ומקלעים כבדים נפרשו מאחור לחיפוי. "קיבלנו טרקטור D-4 קטן, שהצבא אילתר לו שריון. עד אז לא היו טרקטורים ממוגנים", מספר דומבה. השניים נשלחו לשטח עם הוראה שאחד מהם תורש, והשני

מתקדם לפניו רגלית עם מכשיר הקשר, ומקבל הוראות מהחפ"ק. "זמן קצר אחרי תחילת החריש", ממשיך דומ' בה, "עצר אותי מנחמקה בנפנופי ידיים. 'יורים עלינו', הוא הודיע לי. עצרתי את הטרקטור, והוא אמר שמהחפ"ק שואלים אם אנחנו מוכנים להמשיך.

"המשכנו עוד שעתיים, ומדי פעם ירו עלינו צרורות. כשירדה החשיכה חזרנו למשק. הקצינים חיכו לנו מבסו' טים עד הגג. ביקשו שנגיע לחדר האוכל, שם פגש אותנו אלוף הפיקוד אברהם יפה. הוא שאל אם אנחנו מוכנים לעבוד גם בשדות של גדות. אמרנו לו שעד כאן".

שנה אחר כך הלך בעקבות השניים חבר האון משה ברונשטיין, שזכה אף הוא בצל"ש הרמטכ"ל "על דבקות במטרה ואומץ לב למופת תחת אש האויב". שלושת עיטור' רי הגבורה הראשונים וכמעט היחידים שהוענקו לאורחים. לימים יספר ארגון בעלון הקיבוץ: "חלק מעיבוד החלקות נעשה כדי לחיות ולהתפרנס, וחלק נעשה בתור חריש פור' ליטי, כדי לספח שטחים".

ואילו דומבה נזכר ש"כל האירועים הביטחוניים הת' חילו אחרי 1960, כשהכפר תאופיק, שישב בשטח המפורז, נהרס על ידי הצבא. הסורים עזבו אותו והתבססו בתאופיק העליונה, על המצוק, ומשם התחילו לירות עלינו".

לא מילאתי את חובתי

בפסח 1997, רגע לפני ציון 30 שנה לניצחון הגדול, התברר שאפילו פרסום עיתונאי דרמטי מתקשה לסדוק את הזיכרון הקולקטיבי ביחס לסוריה. העיתונאי רמי טל

מייצגת מימי ההקמה: החבר קופי עובד בשדה תבואה. יפה בלורית, ידיו אוחזות בחרמש ועל שכמו תלוי רובה. בשביל להבין איך הפכו כמה דונמים של גידולי שדה לזירה לוחטת, צריך לחזור אחורה. הגבול הבינלאומי בין ארץ ישראל לסוריה נקבע ב־1923 בהסכם ניוקומב-פולה, ואושרר בידי חבר הלאומים שנה מאוחר יותר. זהו גבול מוכר, שאין עליו ויכוח. הוא שורטט בקפרנות במפות, תואר בפרטנות באופן מילולי ובהמשך קיבל ביטוי פיזי, באמצעות תילי אבנים ומאוחר יותר אבני גבול ממוספרות שהציבו הבריטים. כמה מהן עדיין ניצבות בגאון בשטח, למרות שאינן ממלאות את תפקידן מאז 1967, ובמקרים מסוימים גם מ־1948.

דווקא בגלל זה מהלכות אבני הגבול קסם מוזר על הפורגש אותן. דיילגתי ביניהן השבוע בחברתו של ד"ר יגאל קיפניס, שספרו "ההר שהיה כמפלצת – הגולן בין סוריה וישראל" ייצא בקרוב בהוצאת מאגנס האוניברסיטה העברית. קיפניס, תושב מעלה גמלא ומומחה להיסטוריה של האזור, הוא סדין אדום לחלק מתושבי הרמה, עקב תמיכתו בנסיגה במסגרת הסכם שלום.

במלחמת 48 הייתה סוריה המדינה היחידה שהצליחה לכבוש שטחים בארץ ישראל ולהחזיק בהם מול התקפות הנגר של צה"ל. הסורים סירבו לסגת משטחים אלה, והיו גם האחרונים – באפריל 1949 – לנהל שיחות שביתת נשק עם ישראל בחסות האו"ם. האינטרס הסורי היה לשמר את ההישג הצבאי. האינטרס הישראלי היה לדרחוק אותם אל הגבול הבינלאומי, ולממש ריבונות בשטח שיתפנה. בסופו של דבר הסכימו הצדדים המותשים לפשרה, ולפיה שאלת הריבונות בשטחים הללו לא תוכרע עד לחתימת הסכם שלום בין המדינות.

הסכם שביתת הנשק נחתם ביולי 1949, "בכוונה לסייע להשכנת שלום של קבע בארץ ישראל". הוא אמור היה להיות שלב מעבר. הבעיה הייתה, שנותרו בין שורותיו יותר מדי חללים. בן־גוריון כתב ביומנו כי "הצדה היא שההסכם יכול להתפרש לשתי הפנים וכמעט כל צד צורק לפי דרכו". שטחי המחלוקת כונו בנוסח האנגלי "השטחים הנייטרליים". בישראל השתרש הכינוי "השטחים המפורזים". הם היו מרוכזים בשלושה גושים, ושטחם הכולל עמד על 65 קילומטרים רבועים. היו בהם שבעה כפרים ובהם כ־2,500 סורים, וחורבות של יישוב יהודי אחד (המושבה משמר הירדן). ההסכם קבע כי אסור יהיה להחזיק בשטחים הללו צבא, אלא רק כוחות שיטור לצרכים מקומיים. עוד נקבע, כי ייעשה מאמץ לקיים בהם "חיים נורמליים", וכי מחלוקות ייפתרו על ידי "ועדת שביתת הנשק".

בעקבות ההסכם הסיגו הסורים את צבאם לגבול הבינלאומי, ושני שני הצדדים החלו בניסיונות לקבוע עובדות בשטח. הנשק העיקרי של ישראל היה, כמקובל, ההתיישבות. שבועיים לפני החתימה על הסכם שביתת הנשק כבר הוקם בקרבת צמח, ממש בפינת השטח המפורז הדרומי, קיבוץ מעגן. חודש אחרי החתימה הועלה על הקרקע האון, שנקרא בתחילה סמרה, על שם הכפר הערבי

חשף אז בהרחבה ב"ידיעות אחרונות" סדרת שיחות סגורות שקיים עם משה דיין ב־1976, ארבע שנים לפני מותו של דיין. זה היה מסמך מטלטל. בין השאר התייחס דיין בהרחבה לכיבוש הרמה. הוא מנה אותו (לצד תחילת מפעל ההתנחלות של גוש אמונים בגדה) כ"אחד משני מקרים שבהם לא מילאתי את חובתי כשר ביטחון, כאשר לא עזרתי דברים שהייתי בטוח שצריך לעצור".

כשטל הנדרש שאל האם כיבוש הרמה היה מיותר, השיב דיין: "ועוד איך הוא היה מיותר. תראה, אפשר לדבר במור נחים של 'סורים מנוולים', צריך לדפוק אותם, זאת שעת כושר, אבל זאת לא מדיניות. אתה לא דופק את האויב בגלל שהוא מנוול, אלא בגלל שהוא מאיים עליך, והסורים, ביום הרביעי של המלחמה, לא היו איום עלינו".

היה בכך אישוש לתזה חלופית, שתמציתה: עיקר היוזמה במהלכים צבאיים ואזרחיים באזורי החיכוך בין ישראל לסוריה, מאז שביתת הנשק ב־1949, היה של ישראל. פער העוצמה בין שתי המדינות גדל בהתמדה לטובת ישראל. האיבה הסורית כלפי ישראל נשענה, בין השאר, על אימה ועל חשש לביטחונה של סוריה. ברוב מקרי ההסלמה הציבאית היו הסורים הצד הנגרר והמגיב, בעוד ישראל מנצלת את התקריות כדי לקדם אינטרסים בתחומי הביטחון, ההתיישבות והמים.

השבוע חזר הנושא הישראלי־סורי לכותרות, בעקבות פגישתם של בנימין נתניהו וברק אובמה בושינגטון. גם אם הסוגיה הזו דורגה מתחת לעניין הפלסטיני, היא רוחשת לאחרונה מהלכים, מינויים והצהרות. נתניהו הצהיר בפני עולים מרוסיה: "לא אסוג מרמת הגולן. זה שטח אסטרטגי מבחינה ביטחונית". הנשיא הסורי בשאר אסד טען כי הצדדים היו "במרחק נגיעה" מהסכם עם אולמרט, והוסיף: "כרגע אין לנו פרטנר. כשהפרטנר יהיה מוכן, נוכל לחדש את השיחות. שלום הוא בחירה אסטרטגית". והנשיא שמעון פרס תמה בפגישה עם המלך הירדני עבדאללה: "אם אסד רוצה שלום, למה הוא ביישן?".

ושינגטון כבר הודיעה שהשליח המיוחד למזרח התיכון, ג'ורג' מיטשל, מתעתד לבקר בדמשק בחודש הקרוב. דבר אחד ברור: בבסיסו של כל מו"מ תעמוד נסיגה מהגולן ושרטוט גבול חדש. השיח הציבורי יהיה טעון וקולני, אך קשה לנהל אותו על בסיס של מיתוסים ואגדות.

כל צד צודק

"היה לנו ברור שלאן שתגיע המחרשה, שם ייקבע הג'בול", אמרו לי השבוע בתליקציר. "האמנו שאנחנו עושים את הדבר הנכון", סיפרו דבורלה וצבי (אורטי) אורטנב־רג, "הייתה לנו הרגשת שליחות אמיתית". הם לקחו אותי לחדר זיכרון צנוע, שמנציח את הימים ההם. בתמונת העלייה החגיגית על הקרקע בולט שלט גדול בדמות חופת כלולות: "לא נכוף את הראש בסער". בסמוך עוד תמונה

הסמוך. האון הוצג לאורם ולסורים כ"שכונה דרומית של עין־גב", למרות שבין צריפיו לבין בתי עין־גב הפרדיו כמה קילומטרים. הצפי היה לתגובה חריפה של הסורים, וכוח צה"ל באחריותו של סא"ל משה דיין הועמד בהיכון, עם תוכניות אופרטיביות לעלייה על דרום הרמה. אלא שהסורים נמנעו מתגובה, והסתפקו בהגשת תלונה לוועדה.

מייד אחר כך הוקם מורחית להאון, על גבעה בולטת בשם קס'ר, תל־קציר. כל הקיבוצים הוקמו על ידי גרעיני נח"ל, במסווה אזרחי. האורם אישר בדיעבד את זכותם של היישובים החדשים לעלות על הקרקע, למורת רוחם של הסורים. באותה שנה הוקמו כך גם שני יישובים במפורז המרכזי: קי' בוך הגוברים (לימים גדות) ומושב משמר הירדן.

ישראל לא הסתפקה בהקמת יישובים: היא מנעה מהפ' לאחים הסורים לעבד רבים מהשטחים שאותם נהגו לעבד במסגרת הסכמי אריסות, גירשה את רובם אל מעבר לגבול הבינלאומי, והחריבה עד היסוד שישה מתוך שבעת הכפ'ים. במקביל השלימה קק"ל את רכישת מרבית הקרקעות במפורזים. אלא שתמונת הבעלות הייתה פעמים רבות סבוכה ומטושטשת, ולא הייתה לה משמעות רבה. שני הצ'דים ידעו כי מי שיעבד את הקרקע גם יחזיק בה.

קטל באל־חמה

כמעט שנתיים חלפו בשקט. בשטח השתרר סטטוס־קוו, שבמסגרתו חלפו חקלאים ישראלים וסורים זה על פני זה, תוך זהירות הדדית מעימותים. "היינו יורדים לעבוד במין הסכמה לא כתובה שאחר נותן לשני לחיות", משחזר דומבה מתל־קציר.

בחודש מארס '51 הורה בן־גוריון להקים רשות אזרחית ליהוד האזור המפורז, ש"תהיה אחראית ליצירה הדרגתית של עובדת שליטה ובעלות ישראלית על האזור". כעבור חודש חל מפנה ראשון, בתבנית שתחזור בהמשך פעמים רבות: מהלך דרמטי אזרחי ישראלי, שמגרה את הסורים לתגובה צבאית נקודתית, שמביאה מייד למכת נגר צה"לית בעוצמה גבוהה לאין שיעור. 16 שנים מאוחר יותר, בימי "ההמתנה" מורטי העצבים, יגדיר אותה הרמט"כ"ל יצחק רבין במשפט הקולע "מכרה הזהב ששמו פיתוח תקריות הגבול".

מכרה הזהב שעליו דיבר רבין התגלה לראשונה בתקרית אל־חמה. המוקד האמיתי למתיחות היה מפעל ייבוש החור לה והטיית מי הירדן, מפעל הנדסי אדיר, שישראל החלה לבצע בסמוך למפורז המרכזי, ונתפס בראיית הסורים כפ' גיעה בסטטוס־קוו. זה היה מהלך פתיחה באחד המאבקים החשובים והממושכים בזירה: "המלחמה על המים". אחת התגובות הסוריות הייתה דווקא במפורז הדרומי: סגירת הדרך לכפר אל־חמה (כיום חמת גדר).

ישראל לא ניסתה עד אז לממש את ריבונותה במקום, ואף לא סירה בו. הפעם נשלחו לשם, לסיור הפגנת נוכחות, שני קומנדקרים ובהם 25 חיילים, מחופשים לשוטרים. זו הייתה החלטה מבצעית שנויה במחלוקת עוד בזמן

גיבושה. בפיקוד צפון התנגדו לפרובוקציה, שיום המטכ"ל, וחזו שתסתיים בירי קטלני. כך בדיוק היה: אחרי דין ודברים עקר עם מפקד המחסום הסורי, בעודו מנסה להשיג אישור מהממונים עליו לאפשר את מעבר הסיור, המשיכו כלי הרכב בנסיעה, ואז נפתחה עליהם אש. שבעה נהרגו ושניים נלקחו בשבי. הגופות והשבויים הוחזרו באותו ערב לישראל בתיווך האורם.

ממשלת בן־גוריון התכנסה לישיבה סוערת. כמה שרים מתחו ביקורת נוקבת על הפעולה. למרות זאת הוסמך בן־גוריון לאשר תגובה קשה באמצעות מטוסים, לראשונה מאז תום מלחמת העצמאות. למחרת תקפו שתי רביעיות של חיל האוויר את אל־חמה ומוצב סמוך, הרגו שתי נשים ופצעו שישה סורים.

כעבור חודש התחממה גזרת תל מוטילה שבמפורז המרכזי. בעקבות ניסיון הסגת גבול של רועי צאן וחיילים סורים, מחופשים לאזרחים, נשלח סיור צה"לי למקום. בעימות שהתפתח נהרגו ארבעה חיילים. בתגובה יצאה ישראל לפעולת תגמול – תחילה עם מחלקת רובאים, אחר כך עם פלוגה, ולבסוף בתיגבור כוחות גדולים מחטיבת גולני ואף מטוסים. שורה של כשלים הפכה את הפעולה למערכה של ממש: חמישה ימי לחימה, שבהם נהרגו 41 לוחמי גולני ועשרות סורים, אבל בסיומם התבססה סופית עוצמתה הצבאית של ישראל בשטחים המפורזים. ניסיונות

להסדרה מוסכמת של השליטה בהם, בתיווך האורם, לא הצליחו. רשות הדיבור עברה לשטח.

שום התגרות

אמנון לוין נולד ב־1941 בחולתה, קיבוץ של דייגים ששכן על גדת החולה. "קראנו לו אז ים החולה", הוא נזכר, ומראה את מוזת הסירות הישן שניצב עד היום בשטח החקלאי שהתוסף לקיבוץ עם ייבוש האגם. מפעל הייבוש הזה, הוא משחזר, הביא עימו גם תקריות מול הסורים שישבו בצד השני. "הטראומה האישית הראשונה שלי היא מגיל 11. חורף קר, שישי בצהריים, אבא יוצא לדוג, נכנס לעבור באגם – ולא חוזר. הוא ושני החברים שיצאו איתו נעלמו. למחרת נמצאה הסירה שלהם, והתברר שהסורים תפסו אותם".

ניסיון לשגר בחסות האורם סירה ובה משלחת של חברים, כדי לקבל חזרה את השבויים, הסתיים בתקרית ירי ובמותו מאיבוד דם של אחד מהם. אחרי שלושה ימים חזרו החטופים. לוין האב סיפר שהורדו מסירת הדיג שלהם באיומי נשק ונלקחו לחקירה בקונייטרה. אחד מחבריו ספג סטיירה. "שנה לפני זה, כשחולתה חגגה 15, הכינו ילדי המשק אלבום ציורים", נזכר לוין. "אני ציירתי את חולתה כפי שאני מדמין אותה בגיל 50. בציור שלי ראו חבל שמחבר את הקיבוץ עם סוריה, ובאמצעותו אנחנו מוכרים דגים בדמשק".

אבל החלומות המוקדמים על מזרח תיכון חדש התנפצו על מציאות ביטחונית שהלכה והחריפה עם התקרמות מפעל ההטיה. חברי המשקים באזור, חדורי תחושת שליחות, התגייסו. "הפחד היה שעם הצטמקות האגם יבקשו הסורים להמשיך לשבת על הגדה המזרחית הנסוגה שלו, כלומר ישתלטו על שטחים שאמורים להיות שלנו. אבא שלי תיפקד כמנסח הסיסמאות", מספר לוין בחיור. "היו לו משפטים כמו 'להיכן שיגיעו המשוטטים, שם ייקבע קו הגבול'. או 'היכן שיתנופפו חבלי הכביסה, שם ייקבע קו הגבול'. פעם אפילו אמרו אצלנו ש'המקום שאליו יגיעו טיולי גן הילדים, שם יעבור הגבול'".

זה היה מאבק שביטחון וחקלאות התערבבו בו לחלוטין. ליד קיבוץ גונן ניהלו אותו רועים שנאבקו על שטחי מרעה. אחד מהם נהרג בתקרית ירי. בחולתה, כאמור, היו אלה דייגים. סכסוכי דיג בלתי פוסקים היו גם בכנרת. מוקד המתיחות שם היה "הבטיחה" – החלק הצפון־מזרחי של הכנרת, שהיה עשיר מאוד בדגה.

הגבול הבינלאומי הותיר את הכנרת בשליטה מוחלטת של ישראל, כשבצפון־מזרח האגם אמורים הסורים לשבת עשרה מטרים מקו המים. הסכם ניוקומב–פולה הבי טיה לתושבי הכפרים באזור זכויות דיג, אבל שום דבר לא הוסדר שם בשנים ההן. הסורים התקרבו לשפת האגם, דגו ככל יכולתם, ואף שאבו מים לצרכים מקומיים, בניגוד להוראות ההסכם. במקביל ניסו מפעם לפעם שני הצדדים

לפגוע בדיונים של הצד השני. חילופי הירי היו ממקלעים, ללא נפגעים רבים.

בדצמבר 1955, דווקא אחרי תקופה של שקט, יצא צה"ל למבצע שנשא שם אירוני במיוחד: "עלי זית". זה קרה בתגובה לירי סורי על ספינת משטרה ישראלית, שהתקרבה לחוף הצפון-מזרחי בניגוד להסדרי שביתת הנשק. ההיסטוריון בני מוריס, גם הוא מהאסכולה הביקורתית, מצטט בספרו "מלחמות הגבול של ישראל" מסמך צה"ל שקובע מפורשות כי "לפעולה לא קדמה שום התגרות ספציפית מצד הסורים".

הרמטכ"ל דיין הציע להפגין בתגובה כפרים סוריים, אבל בן-גוריון העדיף דרך בוטה יותר. בפעולה חטיבתית, שעליה פיקד אריאל שרון מסירה בלב הכנרת, פשטו צנחנים על מוצבי אויב על חוף האגם, פוצצו אותם, והרגו 54 חיילים סורים. האו"ם הודיע, וארצות הברית הישענה עסקת נשק גדולה. הפעם התעורר גם ויכוח פנים-ישראלי חריף, ואפילו בן-גוריון מיהר להודות שהייתה בעיה בתזמון. מאוחר יותר אף הביע חרטה על ממדי הפעולה וההרס.

עיקר ההתכתשות היה בשרות, במיוחד בחלקות המריבה של תל-קציר והאון, מתחת לתאופיק. שדות קטנים, לרוב דלים בתגובתם, העסיקו במשך שנים מדינה שלמה. דיווחים על המתרחש בהם הופיעו תמיד בעמודים הראשונים בעיתונים, גם כשהירי היה דליל ולא מרשיק. "הייתה לנו הרגשת שליחות. ידענו שהמדינה כולה מאחורינו, שהצבא איתנו", אומרים בני הוג אורטנברג. "כל המפקדים הכי גדולים היו באים לבקר: אשכול, רבין, דדו. מוטה גור ניהל אצלנו פעם שיחה עם חברה שהייתה בה ריון, והתעניין איך היא מחזיקה מעמד. בסוף יצא שהיא זו שהרגיעה אותו. לא הרגשנו שאנחנו חיילי משחק, אלא שאנחנו עושים משהו חשוב".

גם שאר קיבוצי החזית זכו לביקורים מתוקשרים. אמנון לוי זוכר שרשרת של אח"מים שפקדה את חולתה, מבן-גוריון ועד דני קיי. במדינה שפנתה להתמודד עם קליטת עלייה המונית ומיתון כלכלי היו השטחים המפורזים תזכורת חיה לגבורת החלוציות וההתיישבות. להחזקה בשטחים יוחסה חשיבות אדירה, קיומית כמעט. הסבר מסויים לכך ניתן למצוא בדברים שאמר דיין לרמי טל: "חשבנו אז, וזה נמשך די הרבה זמן, שאנחנו יכולים לשנות את הקווים של הסכמי שביתת הנשק על ידי פעולות צבאיות שהן פחות ממלחמה. זאת אומרת, לחטוף איזה שטח ולהחזיק אותו עד שהאויב יתייאש ויתן לנו אותו. בהחלט אפשר לומר שהייתה בזה תמימות, אבל אתה צריך לזכור שלא היה לנו ניסיון של מדינה".

יצאתי עם האורטנברגים להשקיף על שדות תל-קציר לאור שקיעה מוזהבת. את הדרך לתצפית עשינו בשבילי הקיבוץ, שנותר עד היום חפור ומבוהר ברשת תעלות קשר ומיגון, שמחברות בין מקלטים ובונקרים מבוזרים. התע-כבנו ליד פיקוס גדול ומוריק, המכונה כאן "העץ הקדוש", עקב העובדה שספג פעמיים פגיעה ישירה של פגז, אבל נחבש ושוקם.

לשרות ניתנו שמות – הפרסה, השולחן הגדול, המשול-שים, הקטניות. אחד מהם, ישר וזוית, נודע בכינוי האף של דה-גול. דבור'לה נזכרת שהדבר הוציא מכליו את מפקד משקיפי האו"ם, שהיה צרפתי. "אתם לא יכולים לפרסם בכל העולם שחרשתם עם טרקטור את האף של דה-גול", נוף בהם פעם. "אף פעם לא ידענו אם נחזור בשלום מהשדה", הם מספרים, "אנחנו לא זוכרים שבוע בלי אש".

הזיכרון האנושי הוא חמקמק, סובייקטיבי. ירח פארן, שהגיע להאון כנח"לאי ב-1957 ונשאר שם עד היום, חקר לעומק את השתלשלות האירועים. לדבריו, הירי הסורי היה לרוב "בטפטוף, יותר כדי להטריד. עד '67 הם השי-תמשו כמעט רק בנשק קל, שהיעילות שלו בטווחים של כמה קילומטרים הייתה קטנה מאוד. הסורים היו יורים על חלקות מסוימות, שהיו במחלוקת, ועל אחרות לא. ידענו בדיוק באיזו חלקה אנחנו צפויים לירי".

חריש ביטחוני

קראו לזה "חריש ביטחוני". עלייה עם טרקטור, רצון משוריין, להפגין נוכחות בשדה מריבה. פעולה יוזמה ומתוכננת בקפידה על ידי הצבא, שנועדה להשיג תוצאות שאינן חקלאיות. כך תיאר זאת דיין באוזני טל: "עזוב, עזוב, אני יודע איך התחילו לפחות 80% מכל התקריות שם. זה היה הולך ככה – אנחנו היינו שולחים טרקטור להרוש באיזה מקום שאי אפשר לעשות בו כלום, בשטח המפורז, ויודעים מראש שהסורים יתחילו לירות.

"אם הם לא היו יורים, היינו מודיעים לטרקטור לה-תקדם הלאה, עד שהסורים היו מתעצבנים וכן יורים. ואז היינו מפעילים תותחים, ויותר מאוחר גם חיל אוויר... אני עשיתי את זה, ולסקוב וצ'דה (חיים לסקוב וצבי צור, הרמטכ"לים שקדמו לדיין) עשו את זה. יצחק רבין עשה את זה כשהיה שם בראשית שנות השישים. אבל נרמה לי שמי שהכי נהנה מהמשחקים האלה היה דדו".

פארן אמר כי לפי החומר שבדין "מדובר ב-99% מהמקרים". לדבריו, הוא ריכוז במהלך השנים ערימה של מברקים אסורים בפירסום, שבהם הועברו הוראות מדויקות לגבי מיקומו של החריש והשעה שבה עלי-לחל. "צריך להבין", הוא מסביר, "מי שנתן את ההוראה לצאת לשדה היה המח"ט בצמח, לא מרכז הפ-לחה של האון. העיקרון הכללי היה ברור: אם אנחנו לא נחרוש, הם יחרשו. אם אני לא עולה עם הטרקטור שלי עד ההרים, הם יגיעו עם העזים שלהם אליי לחצר".

"יש הרבה מהאמת בציטוט של דיין", אומר הצל"שניק דומבה. "אז חשבתי שאני עושה משהו חשוב למען המדי-נה, שאני שומר על קרקע המולדת. הייתי בן 21, והרגשתי שמישהו צריך לעשות את העבודה הזאת. כשהתבגרתי, חשבתי שאולי הייתה כאן גם קצת פזיזות".

פארן זוכר מצוין את היום שבו הגיע תורו לעלות עם הטרקטור על חלקת המריבה "השולחן הגדול". 90 דונם של אדמה בזלתית קשה, "שאני בספק אם סך כל הרווחים שלנו ממנה בכל השנים הגיע ללירה אחת. היו פעמים שעלינו בכלל על שדה ריק. אבל זה לא היה העניין".

הטרקטוריסטים נתפסו כגיבורי האומה. בעיתון-נות הישוו את אומץ ליבם לזה של טייסי הקאמיקזה היפנים. הדאגה לשלומם הייתה עניין לאומי. ב"היום תפרוץ מלחמה", ספר הזיכרונות שרשם איתן הבר מפיו של המזכיר הצבאי לממשלה תא"ל ישראל ליאור, מובא תיעוד של שיחה בין ראש הממשלה אשכול לרמטכ"ל רבין לפני חריש פרובוקטיבי ליד מושב אלמגור. אש-כול, זהיר כהרגלו, מביע חשש לשלומם של הטרקטור-ריסט ויורד לפרטי הפרטים של סידורי המיגון, כולל הצעות אופרטיביות ביחס לריתוך לוחות פלדה.

עם הזמן הסלימו חילופי האש, אם כי הסורים השי-תמשו בעיקר במקלעים כבדים, תותחי נ"מ בקוטר 32

מ"מ ובמיקוש, ונמנעו מהפעלת ארטילריה של ממש. פארן אומר שעד תחילת '67 הם נזהרו לרוב מירי לתוך היישובים, מפחד התגובה הצה"לית. אבל היו גם חריגות כואבות.

שני הקיבוצים שסבלו יותר מכל היו תל־קציר וג־דות. הפזמון המפורסם "בתי את בוכה או צוחקת" נכתב כתגובה לצילום המפורסם של ילדה מגדות על הרי־סות ביתה, שהתפרסם בעיתונות חודשים ספורים לפני פרוץ מלחמת ששת הימים.

בהפגזה הגדולה על חולתה, ב־1958, נפלו 800 פג־זים על אדמות הקיבוץ, ב"הרעשה הכבדה ביותר שספג יישוב ישראלי מאז מלחמת העצמאות", כפי שנכתב למחרת. שני חברים נפצעו, אבידות בנפש לא היו, אבל ההרס והזעזוע היו גדולים.

ליון, נער לפני גיוס, זוכר שאחרי ההפגזה "התעורר כעס גדול מאוד על צה"ל, שלא הודיע לנו מראש על מה שצפוי, כמו שעשו תמיד". דבריו מרמזים על אמת פשוטה מאוד: כיוון שהתקריות והסלמתן היו יזומות ומתוכננות מראש, הקפיד הצבא להזהיר את התושבים ולהורות להם להיכנס לכוננות ספיגה.

ההתרעה מראש, בשילוב עם השקעה ניכרת במיגון היישובים, תרמו לכך שמאזן הנפגעים לא היה כבד. חוברת צה"לית מסווגת מנתה 17 אזרחים הרוגים בא־זורים המפורזים בטווח של 18 שנה. לצידם נמנו 87 חללים צבאיים. רובם נהרגו בפעולות יזומות של צה"ל. במילים אחרות: עד '67 היוותה האש הסורית מטרד, אבל לא איום אסטרטגי.

באיזור הדמדומים המבולבל של השטחים המפורזים היטשטשו הרבה גבולות. חקלאים משני הצדדים אחזו בנשק ועסקו גם בחבלה ובהצתת יבולים, בעוד שכוחות צבא עסקו מדי פעם בעבודות חקלאיות. בבגדים אזרחיים כמובן, שהרי נוכחות צבאית הייתה אסורה שם. "היה מחסן תלבושות גדול בצמח", נזכר פארן, "היו נוסעים לשם לקחת בגדים לפני פעולות.

"סיורי הביקורת של משקיפי האו"ם תואמו מראש. לפני שהם היו מגיעים היינו מרוקנים את חדר הנשק, ומשאירים בו כמה רובים אנגליים ישנים. בימי קרב פשוט חסמנו להם את הכביש, מעמידים לרוחב טרקטור עם גלגל מפונצ'ר.

"אני זוכר כמה אירועים מצחיקים של מה שאני מכנה 'נטיעות פוליטיות'. ב־1964 לקחו גולנצ'יקים ואימנו אותם בשתילת זיתים. הכינו להם חבל ארוך, עם קשר גדול כל שבעה מטרים. ראיתי אותם מתאמנים בללכת בקצב אחד, לעצור כל שבעה מטרים, ואז חייל אחד חופר בור ושני נוטע עץ.

ביום המבצע הם נטעו אצלנו חלקה שלמה, ישרה כמו סרגל, אבל עם שתילים מיובשים. התברר, שהי מפקד שלהם הניח את השתילים על הקומנדקר בכיוון הלא נכון, עם השורשים מול הרדיאטור. בתל־קציר השתילים החזיקו יומיים, עד שהחבר'ה מתאופיק באו ותלשו אותם".

רצוי לפתח הידרדרות

מלחמת השתילות נמשכה במלוא עוזו. בפברואר 1966 נשלחו לוחמי צה"ל לנטוע 120 דונם של אק־ליפטוסים ממזרח לחולתה. הסורים שיגרו בתגובה כוח שעקר את השתילים, וצה"ל הגיב בשתילה חוזרת. במ־קרים אחרים נשלחו חיילי צה"ל לעקור שתילי עגב־ניות של הפלאחים הסורים. תקריות אש התעוררו שוב ושוב בעקבות פעולות ישראליות להכשרה ועיבוד של חלקות חדשות.

אלו היו שנים של הסלמה. תחילתה ב־1963. בסור־יה ביצעה מפלגת הבעת' הרדיקלית הפיכה, והחריפה את הטון המתלהם נגד ישראל. בארץ החליף אשכול את בן־גוריון שהתפטר, וסבל מחובת הוכחה, כיוון שתדמיו־תו הייתה של עסקן ולא של ביטחוניסט. ב־1964 הוקם אש"ף, וזכה לתמיכה סורית במסגרת תפיסה שכונתה "המלחמה העממית". הפיגוע הראשון שלו בשטח ישראל בוצע באחד בינואר 1965 – ניסיון חבלה במוביל הארצי. היעד לא היה מקרי. המלחמה על המים החריפה מאוד באותם ימים. בשיאה שיתק צה"ל באש תותחים, טנקים ולעיתים אף מטוסים מפעל הנרסי להטיית מי הבניאס, שיזמו הסורים. רעיונות על מחטפי שטח ברמה החלו לרחף באוויר. רמ"ח מבצעים במטכ"ל קבע בדיון פנימי כי "נראה כאפשרי, ואפילו רצוי, לפתח הידרדרות עד כדי כיבוש תל עזזיאת, רמת הבניאס ותל חמרה".

במקביל הפעילה ישראל מדיניות חדשה, שנקראה "אש חיץ": ירי יזום ומקדים בשטחי מחלוקת, כדי למ־נוע התקרבות של פלאחים ערבים לחלקות שנתפסו כקריטיות. זו הייתה יוזמה של הרוח החיה בשטח באותן שנים, אלוף פיקוד הצפון, דוד (רדו) אלעזר, שהתמנה לתפקידו בנובמבר 1964. הוא החזיק בגישה מיליטנט־טית, והפך במהרה לחביבם של המתיישבים. רב־דל'ה אורטנברג נזכרת בנחיתה שלו בשטח הקיבוץ באחד הימים. "הנה המלך", אמרנו לעצמנו כשהוא ירד מה־מסוק". ■